

BERLÍNSKÁ ZEĎ

13. srpna 1961–9. listopadu 1989

Frederick Taylor

Přeložila Petruška Šustrová

Univerzita Karlova
Knihovna společensko-
vědní
Praha 5 - Jinonice

Vydalo nakladatelství BB/art s.r.o.
ve spolupráci s nakladatelstvím Jiří Buchal – BB/art v roce 2008
Bořivojova 75, Praha 3
Copyright © 2006 Frederick Taylor
Maps by John Gilkes
All rights reserved.

Z anglického originálu *The Berlin Wall*
(Bloomsbury Publishing Plc, London, 2006)
přeložila © 2008 Petruška Šustrová
Redakce textu: Marek Fikar
Jazyková korektura: Mirka Jarotková
Tisk: CENTA, spol. s r. o., Vídeňská 113, Brno

První vydání v českém jazyce

ISBN 978-80-7381-413-7

Mému otci
Thomasi Georgeovi Arthuru Taylorovi, 1909–61

Podvodem, úplatky a vydíráním přiměly západoněmecké vládní instituce a vojenské zájmy jisté nestabilní živly v Německé demokratické republice, aby ocházely do Západního Německa..., členské státy Varšavské smlouvy musejí přijmout nezbytná opatření k zajištění své bezpečnosti a především bezpečnosti NDR.

Prohlášení Varšavské smlouvy vydané v 1.11 ráno
v neděli 13. srpna 1961, kdy již byly nataženy
první metry ostnatého drátu podél
hranice mezi Východním a Západním Berlínem

Po celý podzim třenice a nárazy
jaderné války;
mluvili jsme o našem vymření.

Robert Lowell, „Podzim 1961“

Uchylujete-li se, říkal Austerlitz, ke stavbě opevnění, vyznačujících se až
paranoidní propracovaností, bývá častým důsledkem, že přitáhnete pozor-
nost ke svému nejslabšímu místu.

W. G. Sebald, *Austerlitz*

Tak tedy... postavili zeď, aby lidé přestali odcházet, a teď ji strhli, aby lidé
přestali odcházet. To je vaše logika.

Neznámý piják ve východoberlínském baru
těsně po pádu berlínské zdi, listopad 1989

OBSAH

<i>Poděkování</i>	9
<i>Seznam ilustrací</i>	11
<i>Plánek úseku zdi</i>	13
<i>Mapa</i>	14
Předmluva: Vítejte u zdi	17

PÍSEK

1 Město v močále	27
2 Rudí	41
3 „Musí to vypadat demokraticky, ale musíme mít všechno v rukou“	52
4 Blokáda	71

KREV

5 „Rozpusťte lid a zvolte si jiný“	85
6 Korunní princové	108
7 Vrtěti psem	127
8 Operace „Rose“	144

DRÁT

9 Neděle s ostnatým drátem	177
10 Věžňové	194
11 „Ten parchant z Berlína“	208

CEMENT

12	Hry u zdi	241
13	V pravé poledne na Friedrichstrasse	269
14	Útěky	287
15	„Ich bin ein Berliner“	327

PENÍZE

16	Bizarní klec	345
17	Konec hry	368
18	Zed' se řítí k zemi	390
	Doslov: Krádež naděje	412
	<i>Poznámky</i>	431
	<i>Bibliografie</i>	455
	<i>Rejstřík</i>	461

PODĚKOVÁNÍ

ŽADNÝ AUTOR, A ZEJMÉNA ne autor historických knih, nikdy nemůže říci, že má veškerou zásluhu za knihu, která nese jeho jméno. Při výzkumech a napsání této knihy byla nezbytná spolupráce a pomoc mnoha jednotlivců a institucí v Británii, v Americe a Německu.

Pomoc všeho personálu v berlínském Bundesarchivu (oddělení SAP-MO-DDR) přesahovala pouhou pracovní povinností, ale zejména jsem vděčný paní Beate Friedrichové a paní Petře Rauschenbachové, které mi pomohly se základní orientací v této obrovské sbírce, v níž v době mé návštěvy v zimě 2004 stále ještě probíhala reorganizace.

Ve Spojených státech mi zaměstnanci National Archives a Records Administration v College Parku v Marylandu umožnili, abych plně využil svého času. Zvláštní poděkování patří Wilbertu Mahoneymu, Marvinu F. Russellovi, a konečně Stevenu Tileymu, jenž je hlavou Special Access/FOIA a jenž mi poskytl nezbytnou pomoc při přístupu k dokumentům, které ještě nebyly úplně odtajněny. Bylo by v každém případě těžké zanevřít na instituci, umístěnou uprostřed tak úžasné přírodní nádhery – kde se, mimochodem, běžně servíruje k obědu humr –, ale paní Sharon Ann Kellyová plnila všechny mé žádosti a pomáhala mi tak neúnavně a klidně, že jsem měl ze svého pobytu v Knihovně prezidenta Johna F. Kennedyho v Bostonu ještě větší potěšení.

Nakonec odborní pracovníci byli přívětiví a ochotní všude, a nejenak tomu bylo v National Archives Spojeného království (dříve Public Record Office) v Kew, ale v tomto případě bych rád dodal ještě další chválu. Nikde jinde jsem neviděl tolik obyčejných občanů a odborných badatelů, kteří by využívali zařízení archivu tak přirozeně a sebejistě. Právě výkonnosti, pružnosti a přívětivosti zaměstnanců v Kew vděčí National Archives za to, že se staly skutečně veřejnou institucí – jednou z těch, na něž my Britové můžeme být skutečně pyšní.

porovala Rakousko. Pruská armáda snadno zvítězila, během sedmi týdnů rozdrtila Rakušany i jejich spojence.

Bezprostředně po tomto vítězství Bismarck vyhlásil volby. A vezl se na vlně vlasteneckého nadšení. Pokrokáři byli okázale poraženi. Konzervativní premiér teď měl k dispozici konzervativní parlament.

K formálnímu sjednocení Německa došlo v roce 1870, po poslední Bismarckově vítězné válce, tentokrát proti Francii. Z Viléma I. Pruského se stal německý císař Vilém I. – a Bismarck byl jeho říšským kancléřem.

V roce 1862 Bismarck pochmurně řekl berlínskému parlamentu: „Velké problémy této doby nevyřeší projevy a rezoluce většiny..., ale železo a krev.“ Je to tragické, ale měl pravdu. Nejen pro devatenácté, ale i pro dvacáté století.

Scéna byla připravena pro cosi, co se dá nazvat „revolucí shora“. Budovatelem tohoto fascinujícího zlověstného vývoje měl být Bismarck. Během této proměny země se Berlín rozšířil přes písčiny a jezera, které se po staletí zdály tak nehostinné a málo slibné. Stalo se z něj velké, temně zářivé světové velkoměsto.

2

RUDÍ

V PŘEDVEČER PRVNÍ velké války dvacátého století byl Berlín druhým největším městem v Evropě. Od sjednocení Německa mohutný průmyslový růst, krkolomná expanze stavebnictví a obrovský vzrůst bohatství především středních a vyšších tříd proměnily německé hlavní město ve vzkvétající aglomeraci srovnatelnou se San Franciskem nebo s Chicagem.

Velké bloky obytných domů, stavěné často z ponurého šedivého kamene, se z centra města šířily hlavně na východ. Takové bloky sestávaly ze soustředných dvorů jako čínské krabičky a byly tím lacinější, čím byly vnitřní dvory tmavší a zatuchlejší a byty menší – v Berlíně se jim říkalo *Mietskasernen* (činžovní kasárny). Na západě, daleko od historického centra, se do venkova zakusovala dobře postavená předměstí a pohlcovala jezerní krajinu kolem města. Nové bohaté střední třídy a příslušníci svobodných povolání chtěli prostor a zeleň. Obvody jako Grunewald, Wilmersdorf a Zehlendorf se rychle plnily žádanými rezidencemi v různém nepůvodním, ale velkolepém slohu, klasickými vilami jako na kolonádě nebo falešnými středověkými pevnostmi plnými věžiček.

Za dlouhou Bismarckovu vládu v úřadu kancléře (1871–90) viděla Německá říše, jak liberální vzplanutí, jež tak jasně hořelo v polovině století, téměř zhaslo. Mnozí liberálové se přidali k Bismarckovu reakčnímu projektu, a aby byla jejich oddanost jasná, pojmenovali se „národní liberálové“. Německá střední třída byla ochotna vyměnit skutečnou zastupitelskou vládu za bohatství, moc a prestiž, které se rychle dostavovaly.

Po sjednocení byl zřízen národní parlament neboli Říšský sněm. Bismarckovým trikem bylo, že se tato instituce volila na základě všeobecného volebního práva pro muže, a tudíž byla vnějšně demokratická. Neumožňovala však svým členům nijak zasáhnout do sestavování říšské vlády, to zůstalo plně výsadou císaře. Bylo tedy jen okrajově důležité, kdo v Říšském

sněmu získal kolik křesel. Tato hybridní podoba autoritářské vlády byla také nejproblematictější Bismarckovým odkazem.

Spěšně pokračovalo „poprušování“ Německa. Velká celostátní armáda podle pruského vzoru, založená na všeobecných odvodech, znamenala, že vojenské hodnoty ovlivnily všechny Němce mužského pohlaví. Nový režim lstivě proměnil liberální myšlenku „domobrany“ v prvek posilující autoritářský status quo.

Z důstojníka v uniformě se stala osobnost s velkou prestiží a privilegií nejen v malých posádkových městech, ale i v kosmopolitním velkoměstě Berlíně. Důstojníci už nesměli bít vojáky na veřejnosti, jako to dělali v osmnáctém století, ale měli zajištěna přednostní místa ve frontách v obchodech i u stolu v restauraci. Zahraniční návštěvníci si tohoto unikátního postavení domýšlivě nenapadnutelnosti hojně všímali.

Berlín však v roce 1914 vůbec nebyl jen velký vojenský výcvikový tábor. Bylo to také velké světové městské a průmyslové centrum. Zejména byly důležité dynamické nové oblasti výroby, jako elektrárenský a chemický průmysl. Německo rychle předstihlo Británii jak v této „druhé průmyslové revoluci“, tak také v obráběcích strojích a výrobě oceli. Říše nyní byla největší a nejvýkonnější průmyslovou velmocí v Evropě, a po Spojených státech amerických i na světě. Těšila se také literárnímu a novinářskému rozkvětu, který se vyrovnal situaci kdekoli jinde v Evropě.

V čem byl tedy problém? Proč se dvacáté století, které začínalo pro Evropu i svět s takovými nadějemi a s takovou dynamikou, stalo nejkatastrofálnější stoletím dějin?

Je pravda, že císařské Německo mělo své neurózy. Měla je i Británie a Francie. Pomysleme na Dreyfusovu aféru. Je pravda, že císařské Německo bylo šovinistické a nebezpečné. Kdokoli se však podívá na Británii a Francii tehdejší doby, uvidí také nechutně hypertrofovaný patriotismus a města, jež byla živnou půdou pro spoustu škodlivých politických hnutí a zlověstné společenské znepokojení.¹ Německá společnost byla militaristická, ale co jiného bylo skautské hnutí v Británii (založené vojákem a služebníkem impéria v roce 1907) než systém vojenského výcviku chlapců?

Je také pravda, že se v Německu jako protiváha nacionalistické xenofobie rozrostl v mohutnou politickou sílu marxistický internacionalismus. Sociálnědemokratická strana (SPD) založená v roce 1875 se stala charakteristickým masovým hnutím rychle se rozšiřující německé dělnické třídy. V době, kdy britská Labouristická strana ještě nestála za záblesk v oku

Keira Hardieho, počítalo německé socialistické hnutí své členstvo na miliony a mělo v Říšském sněmu desítky poslanců. Bezpočtu jeho klubů, debatních spolků, svépomocných skupin, odborů a veřejných sociálních institucí vytvářelo alternativní společnost uvnitř německé společnosti.

V roce 1881 vytvořil kancléř von Bismarck první úplný systém státem řízené sociální péče na světě, z velké části jako nástroj k zamezení šíření socialismu v řadách německého dělnictva. Přesvědčil císaře, aby schválil příspěvkovou sociální síť, jež by chránila pracující před nejhoršími důsledky chudoby způsobené nemocí nebo stářím. Doufal, že tímto způsobem připoutá masy k autoritářskému statu quo.

Zároveň se zaváděním této sociální sítě, kterou Německo na desítky let předběhlo ostatní svět, však Bismarck udělal vážnou chybu, na kterou země doplatila nikoli v době, kdy byl kancléřem, nýbrž v pozdějších desetiletích. Kancléř se pokusil šířící se socialistické hnutí nejen zbrzdit, nýbrž potlačit, a nazval jeho členy „krysami..., které budou zničeny“.

Po dvou atentátech na císaře v roce 1878 se Bismarck chopil své šance. Cynicky srovnal úctyhodnou levice s anarchistickými královrahy a přijal výjimečné zákony, aby zakázal SPD. Byly zakázány noviny, domy i kanceláře byly prohledány, aktivisté a vydavatelé uvrženi do vězení nebo donuceni k emigraci (zejména do Ameriky). Bismarck však nemohl zabránit socialistům, aby kandidovali ve volbách nebo zakládali odbory, pokud oficiálně nepatřili k nelegální straně.

Periodicky obnovované protisocialistické zákonodárství trvalo do roku 1890. Do té doby v Říšském sněmu vzdorně zasedalo třicet pět socialistů, kteří zastupovali nepovolené hnutí. Útlak ve skutečnosti hnutí jen posílil a dodal mu vzdor a sebedůvěru.

Císař Vilém I. zemřel v Berlíně v březnu 1888 několik dnů před svými devadesátými prvními narozeninami. Jeho dědicem byl nadšený liberál, v němž tento sklon ještě povzbuzovala jeho manželka, britská princezna Viktorie. Naneštěstí však už byl císař Fridrich III. nemocen, měl rakovinu hrtanu. Vládl jen devětašedesát dnů. Jeho syn a nástupce Vilém II. vládl třicet let a dovedl prosperující, sjednocené a dynamické Německo, které zdědil, k nepředstavitelné pohromě. Byl přesvědčen o svém božském právu kralovat a o stejně božském poslání Německa zaujmout postavení v čele světa, k čemuž ho jeho nová síla opravňovala.

Ve věku jedenadvaceti let, kdy se stal císařem, byl mladý Vilém bystrý,

ale netolerantní, byl tvrdohlavý, ale nestálý, a měl celou řadu nápadných osobních neuróz, které podstatně odrážely nejistotu samotného Německa.

Nový císař byl odhodlán netoliko panovat, ale skutečně vládnout. Během dvou let vystrnadil Bismarcka z úřadu. Opustil Bismarckovo jemné předivo spojenectví, jež udržovalo Rakousko a Rusko v blízkosti Německa, zatímco Francie, kterou stále páčila porážka z roku 1870, zůstávala v bezpečné izolaci. Vilém se rozhodl, že se Německo musí stát skutečnou světovou velmocí, a že tedy musí být rivalem Británie na moři.

Podařilo se mu pouze nahnat své konkurenty jednoho druhému do náruče. V roce 1894 podepsaly Francie a Rusko spojeneckou dohodu. V průběhu několika dalších let evropští staří nepřátelé, Británie a Francie, ukončili staletí vzájemného nepřátelství. Byla podepsána smlouva urovnávající koloniální hádky, ale to vedlo *de facto* ke spojenectví a nakonec k trojdohodě Británie, Francie a Ruska. V roce 1914 tato aliance stála proti středoevropskému spolku tvořenému Německem a Rakousko-Uherskem.

Císař ještě přiléval olej do ohně svými divokými rétorickými výbuchy, jimiž si vydobyl neblahou mezinárodní proslulost. Nikdy se nenaučil, že být velkou velmocí znamená také velkou odpovědnost. Existovala spousta Němců, kteří to chápali, ale ti byli často přehlušeni novým a vlivným proudem ultranacionalistů. Tato skupina byla obzvláště početná na vzkvétajících předměstích Berlína, v důstojnickém sboru, v řadách akademické elity a velmi úspěšných technických kádru, hlavně těch, kteří působili v oblasti, jíž se později dostalo označení „vojensko-průmyslový komplex“.

Paradoxem Německa bylo, že nacionalistická pravice povzbuzovaná císařem ovládala politiku establishmentu, zatímco v masách se těšil ještě větší podpoře socialistický internacionalismus. V lednu 1912, dva roky před válkou, získala SPD skoro 35 procent hlasů ve volbách do Říšského sněmu a stala se největší samostatnou politickou stranou. Volební mapy hodně urbanizovaných oblastí, jako byl Berlín, Hamburk, Porúří a Sasko, ukazovaly socialistické rudé moře.

Úspěch levice ve volbách v roce 1912 neměl žádný mírnící účinek na politiku země. Ve skutečnosti dokázal přesvědčit pravici, že jejím protidemokratickým cílům nejlépe prospěje ještě agresivnější vojenská a zahraniční politika, která dosáhne podpory vládnoucí elity. Pravičáci temně mumlali, že je Německo „obklíčeno“ závistivými konkurenty. Stěžovali si na údajnou roli Židů „podrývajících“ tradiční autoritu. Hovořili o nevyhnutelnosti války a o tom, že válka vyřeší vnitřní rozdělení Německa.

Když se po volbách v roce 1912 sešel Říšský sněm, starý vůdce SPD August Bebel, který během období ilegality čelil Bismarckovi a třicet let zasedal v parlamentě, kde na něj denně útočili a ponižovali ho příslušníci „vlasteneckého“ establishmentu, pronesl mrazivě prorockou řeč o nebezpečné mezinárodní situaci:

Nastane katastrofa..., šestnáct až osmnáct milionů mužů, výkvět různých národů, bude pochodovat navzájem proti sobě, a budou vyzbrojeni smrtícími zbraněmi. Jsem však přesvědčen, že po tomto velkém nástupu bude následovat velký pád (*v tuto chvíli se v parlamentní zasedací místnosti mnozí dali do smíchu*) – dobrá, předem se tomu smějete, ale ono se to stane... Co bude výsledkem? Po této válce zažijeme hromadné bankroty, hromadnou bídu, hromadnou nezaměstnanost a velký hladomor.²

Záznam uvádí, že jeho slova přehlušilo posměšné veselí. Jeden pravicový poslanec zvolal: „Herr Bebel, po každé válce se věci vždycky zlepší!“

Socialistický patriarcha do roka zemřel. O další rok později byl skvělý a prosperující Berlín válečným městem. Městem hladu. Městem zoufalství.

Když 11. listopadu 1918 umlkla děla, byl císař svržen a Evropa už jeho národu neměla co závidět. Bezohledná blokáda britského námořnictva dělala všechno, aby zabránila dovozu potravin do Německa.

Rolnické oblasti dokázaly nějak přežít, ale města hladověla. Berlín trpěl nejvíce ze všech. Obrovský počet jeho obyvatel a jeho vzdálenost od úrodné půdy přispěly k potravinové krizi, která ve skutečnosti propukla už za první válečné zimy. V únoru 1915 byly v Berlíně zavedeny přiděly chleba. V roce 1917 se neurodily brambory, na nichž bylo město závislé od dob Fridricha Velikého. Poprvé od třicetileté války se na berlínských stolech mohly znovu objevit krysy.

V roce 1918 poklesla spotřeba masa na 12 procent předválečné úrovně, vajec na 13 procent a ryb na 5 procent. Tisíce lidí umíraly hlady a na nemoci spojené s podvýživou. Nekontrolovaný černý trh vyvolával obrovskou nelibost. Přestože mnozí příslušníci rozsáhlé berlínské židovské pospolitosti statečně sloužili na frontě, byli Židé pokládáni za spoluviníky sílící korupce.

Ani německé technické schopnosti, kázeň a odvaha nakonec nemohly překonat početní a průmyslovou převahu spojenců, zvláště poté, co v roce

1917 vstoupily do války Spojené státy. Poslední německý výpad na západ na jaře 1918 zprvu sliboval úspěch, ale spojenecké linie se udržely a postup se zastavil.

Německo bylo v koncích, přestože jeho vojáci stále ještě bojovali na nepřátelském území ve Francii, v Belgii, v Itálii a na Balkáně. V listopadu 1918 začala liberální vláda v čele s princem Maxem Bádenským uvažovat o míru. Na začátku listopadu došlo v ulicích Berlína a dalších měst k otevřené vzpouře. Císař odešel do exilu v Holandsku. Byla vyhlášena republika.

Mír na bojišti ovšem nepřinesl mír v mysli. Jak se mohlo stát, ptali se lidé ovlivnění egoistickými ultranacionalistickými očekáváními předválečných let, že se národ, jehož armáda se stále ještě držela na cizí půdě, najednou zhroutil? Zradou, zněla jejich odpověď. Legendu o „ráně do zad“ – o neporazitelném Německu zrazeném Židy a revolucionáři – přijímali mnozí jako skutečnost.

Berlín byl v roce 1920 rozšířen územní reorganizací a měl kolem čtyř milionů obyvatel. Dělnická třída v části města – hlavně na východě – byla skrznastrz rudá.

Problém byl, že hlas pracujících nebyl jednotný. V roce 1914 prodělala SPD stejný záchvat vlastenectví jako zbytek německé společnosti. Hlasovala pro válku a připojila se k „příměří v obležení“ (*Burgfrieden*), které vyhlásil císař. Válka se však táhla a městské másy trpěly, vraždění německých mladých mužů dosahovalo nesnesitelných rozměrů a SPD se rozdělila na stále ještě loajální hlavní stranickou část a USPD čili Nezávislou sociálnědemokratickou stranu, která zaujala pacifistický a podvrtný postoj. A pak tam ovšem byla krajní levice, jež se sdružovala kolem radikálně protiválečného revolučního seskupení vedeného energickým ruským apoštolem „vědeckého“ politického násilí Vladimírem Iljičem Uljanovem, známým pod jménem Lenin.

Když monarchie padla, bylo leninistů, kteří se nazývali Spartakův svaz (podle vzbouřených otroků ve starověkém Římě, jimž stál v čele Spartacus), početně jen málo. Těšili se však podpoře bouřících se jednotek v armádě a námořnictvu. Situace v Berlíně byla tak povážlivá, že se zákonodárné shromáždění, svolané, aby dalo nové republice ústavu, sešlo v provinčním Výmaru. Nový stát byl znám pod jménem „Výmarská republika“.

Vyhlášení republiky krajní levici neuspokojilo. Lenin se v listopadu 1917 v Rusku chopil moci a jeho sovětská diktatura představovala maják pro idealisty všeho druhu. V lednu 1919 se spartakovci pokusili o podobnou revo-

luci v Berlíně. Aby je porazila, musela sociálnědemokratická vláda najít nějakou silnou zbraň, kterou neměla. Byla nucena povolát bývalou císařskou armádu.

Pruská armáda vzpouru náležitě potlačila. Po jejím potlačení skupina důstojníků unesla a zavraždila vůdce spartakovců Karla Liebknechta a Rosu Luxemburgovou. Oba se stavěli proti povstání, ale byli přehlasováni. Jejich těla byla nalezena v Landwehrském kanále mezi pozdějším Západním a Východním Berlínem. Za jejich zavraždění nikdy nikdo nestanul před soudem.

V roce 1920 se sedmadvacetiletý veterán první světové války a člen USPD přidal k velké části svých spolustraníků a vystoupili ze strany, aby se mohli spojit s nově založenou KPD (Komunistickou stranou Německa), která povstala z trosek Spartakova svazu. Po mnoha letech pak tvrdil, že byl i v armádě spartakovský buřič. Ve skutečnosti tento muž, Walter Ulbricht narozený v Lipsku, žádné předchozí známky extremismu nejevil. Jakmile však byl v nové leninské straně, rychle vyrostl a vyklubal se z něj skutečně oddaný věřící s organizačním nadáním.

V letech 1924–25 byl Ulbricht jedním z prvních mladých německých komunistů, kteří absolvovali ideologické školení, jež v nové Mezinárodní škole V. I. Lenina v Moskvě zřídila Komunistická internacionála (Kominterna), aby vychovala budoucí vůdce mezinárodní revoluce. Celou jeho životní a politickou dráhu charakterizovala výjimečná loajalita k Moskvě a její politické linii. Měl vysoký hlas, což byl důsledek těžké krční choroby v dospívání, a silný saský přízvuk (kterému se jeho nepřátelé posmívali); námětem pro legendy byl i jeho nedostatek smyslu pro humor a naprostá absence jakékoli sympatičnosti.

Jeho kolega Ernst Wollweber, tehdejší mladý stranický funkcionář, vzpomínal:

Byl pokládán za neuvěřitelně pracovitého, vždy byl ochoten převzít iniciativu a byl mimořádně solidní: neměl žádné neřesti a žádné zřejmé slabosti. Nekouřil, nepil a neměl žádné osobní druhy. S nikým ve straně se nespřátelil.³

Jiný současník vzpomínal na návrat vlakem z jakési konference s několika soudruhy, mezi nimiž byl i Ulbricht. Vážný mladý aktivista z Lipska celou

cestu hovořil o politice, zatímco ostatní, kteří už měli takových řečí po všech těch dlouhých projevech a diskusích dost, se chtěli jen těšit z ubíhající krajiny a odpočívat. Ulbricht pro tyto obyčejné lidské kompenzační mechanismy vůbec neměl smysl.

V listopadu 1922, kdy se v Moskvě s delegací KPD zúčastnil IV. světového kongresu Kominterny, byl Ulbricht na setkání, kde hovořil sám Lenin. Ačkoli velkému revolucionáři bylo teprve dvaapadesát let, v květnu onoho roku ho ranila mrtvice, avšak zotavil se natolik, aby mohl promluvit na kongresu. V prosinci 1922 ho postihl další, mnohem horší záchvat mrtvice. Musel zanechat politiky a v lednu 1924 zemřel. Walter Ulbricht nikdy neopomněl svým kolegům připomenout, že dýchal stejný vzduch se zakladatelem marxismu-leninismu a že v jeho posvátné společnosti diskutoval o životně důležitých záležitostech světové revoluce.

Doma KPD na začátku dvacátých let jevila znepokojivé známky nezávislosti, odolávala „bolševizaci“ (tj. rusifikaci) své organizační struktury a volila do vysokých funkcí soudruhy, kteří se sovětskému vedení nelíbili. Ulbricht pomohl uspořádat stranický puč. Vůdcem KPD se stal Ernst Thälmann, dopravák původem z Hamburku, který byl loajální k Moskvě. Od té doby se vymáhala přísná věrnost sovětské linii. V roce 1927 generální tajemník Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) – VKS(b) – Josif Stalin nastolil jako oficiální politiku Kominterny, že každý komunista kdekoli na světě musí za svou neochvějnou povinnost pokládat obranu Sovětského svazu.

V roce 1926 byl Ulbricht zvolen do saského zemského parlamentu a v roce 1928 se přestěhoval do Berlína jako poslanec Říšského sněmu za KPD.

Většinu následujícího zasedání parlamentu Ulbricht ve skutečnosti strávil v Moskvě, kde v Kominterně zastupoval KPD. Během svého druhého pobytu v Moskvě byl Ulbricht přijat do VKS(b) a rovněž se stal členem výkonného výboru Komunistické internacionály. Brzy po návratu do Německa byl zvolen členem politbyra KPD, což bylo nejvyšší vedení. V listopadu 1929 se stal stranickým tajemníkem pro Berlín a Braniborsko.

Ted' měl Ulbricht na starosti jednu ze skutečných komunistických bašt. V nedávných volbách do městských orgánů Berlína se ukázalo, že KPD získala asi čtvrtinu hlasů a stala se po SPD druhou nejsilnější stranou. V některých čtvrtích měla více než 40 procent hlasů. Ulbricht se stal jedním z nejkontroverznějších německých politiků, pronášel plamenné pro-

slovy a chystal se na osobní boj s nacistickým gauleiterem Berlína Josephem Goebbelsem.⁴ „Omezená občanská válka“ mezi komunisty a nacisty v berlínských ulicích významně přispěla ke zhroucení Výmarské republiky. Ulbricht, který byl přesvědčeným hlasatelem politického násilí, za to nesl právě takovou odpovědnost jako Goebbels. Neurvalci z polovojenské „Rudé svépomoci“ KPD sváděli hromadné bitvy s Goebbelsovými kriminálníky v hnědých košilích.

Ačkoli Ulbrichtovi ještě nebylo ani čtyřicet let, byl již klíčovým členem vedení Komunistické strany Německa. Byl spojkou mezi Moskvou a Berlínem *par excellence*, znal stejně důvěrně Rudé náměstí jako Postdamer Platz. Pro Waltra Ulbrichta byly tehdy – i o třicet let později – radosti i strasti berlínského lidu striktně podřízeny potřebám mezinárodního komunismu.

Porážka v roce 1918 srazila Německo k zemi.

V bezprostředně následujících letech zničily úspory Němců hrůzy hyperinlace. V červnu 1920 se směňoval dolar za 50 marek, o rok později za 101 marku a v červenci 1922 to bylo 550 marek. Pak vpadli Francouzi do průmyslové oblasti Porúří, aby vymohli platbu reparací, a celá německá ekonomika začala šlet. V červnu 1923 stál dolar 75 000 marek, o dva měsíce později 10 000 000. Na podzim směnný kurs dosáhl poměru jeden dolar = 4 200 000 000 marek. Krajní pravice tvrdila, že za to mohou Židé; krajní levice včetně KPD to sváděla na militaristické pruské aristokraty, takzvané junkery, a kapitalisty, kteří vydělali na válce.

Devátého listopadu 1923 se obskurní válečný vysloužilce s darem výmluvnosti pokusil přemluvit úřady v Mnichově, aby podpořily jeho plánovaný puč proti „rudým“ v Berlíně. Jmenoval se Adolf Hitler. V Sasku se komunisté pokusili o vlastní puč. Ulbricht se na tom mohutně podílel.

Ani jedna vzpoura nevyšla. Pravicový pokus o převzetí moci však byl potlačen v rukavičkách. Hitler vyfasoval pár let komfortního vězení, kde sepsal zmatené a jedovaté memoáry, které nazval *Mein Kampf* (Můj boj). Komunistické povstání bylo potlačeno mnohem krutěji. Bylo jasné, které násilnické radikály pokládá establishment za větší nebezpečí.

Muselo se stát něco, co by Německo stabilizovalo. K moci se dostala vláda, jež se těšila široké podpoře napříč politickým spektrem. Nadaný bankéř Hjalmar Schacht zajistil nové zhodnocení marky, které domácím i zahraničním věřitelům znovu dodalo nějakou důvěru.

V polovině dvacátých let se stabilizovala měna, ekonomiku vzpružily zahraniční půjčky a země se těšila poměrnému politickému a sociálnímu smíru: Německo se začalo zotavovat. Umění a vědy vzkvétaly – Německo mělo ve dvacátých letech víc laureátů Nobelovy ceny než kterákoli jiná země – a po odstranění neblahého vlivu císařské cenzury se z Berlína stalo nejsvobodnější a nejotevřenější – někdo by řekl nejprostopášnější – město v Evropě. V květnu 1928 Hitlerovy národní socialisty, kteří v polovině onoho desetiletí slavili krátký rozkvět, volilo jen 2,5 procenta voličů, takže počet jejich zástupců v Říšském sněmu poklesl na tucet – bylo jich méně než poslanců maličké Bavorské lidové strany.

Nic z toho milionům Němců nevrátilo majetek ani úspory, o něž je připravila inflace, ale aspoň měli práci a v systému obíhaly peníze. Německo se znovu postavilo na nohy a kráčelo vpřed, byť potácivě.

Americký krach burzy a následná hospodářská krize postihly Německo víc než kteroukoli jinou evropskou zemi. Zahraniční půjčky byly staženy, banky se hroutily a vývozní trhy (jež vždy byly velkým zdrojem německé prosperity) se drasticky zúžily. Vypadalo to, že se země propadá ještě hlouběji než předtím. Celým Německem se znovu šířila beznaděj jako rakovina, která se po zdolání vrací s novou virulencí.

Krize dopadla obzvláště těžce na dělnickou třídu a úřednictvo. Političtí extremisté začali úspěšně sílit. V září 1930 získali nacisté 107 křesel a komunisté 77; v červenci 1932 už to bylo 230 a 89, a v listopadu 1932 měli 196 a 100 mandátů. Skoro polovina poslanců Říšského sněmu zastupovala strany, které odmítaly parlamentní demokracii. V Berlíně byla situace ještě horší. Ačkoli v hlavním městě, které mělo silné socialistické a liberální tradice, nacistické hlasy nikdy nedosáhly 30 procent, v červenci 1932 komunisté byli nedaleko za nimi se ziskem téměř 25 procent. Kdysi dominantní SPD nyní byla na třetím místě. Na ulicích vládla trvalá vřava. V bitvách, které se skutečně podobaly boji dvou armád v ostré malé občanské válce, se používaly nože, boxery, palné zbraně a dokonce i výbušniny.⁵

Na konci ledna 1933 tato občanská válka skončila. Nacisté zvítězili.

Jedna historka líčí, jak pětaosmdesátiletý říšský prezident, hrdina z první světové války polní maršál Paul von Hindenburg, vyhlédl toho večera, kdy se stal Hitler kancléřem, z okna svého paláce. Po Unter den Linden kráčel pochodňový průvod. První, co viděl, byla jednotka pravidelné armády, pochodující dokonalým přehlídkovým krokem. Se senilní pýchou se usmál. Pak následovala skupina nacistů v hnědých uniformách. Byli to pouliční

zloději, jejichž snaha o pochod nedokázala zakrýt kolébavou a často opi-leckou chůzí. Prezident si protřel staré oči a obrátil se ke svému štábu.

„Ale,“ zamumlal muž, který v roce 1914 porazil carské armády v bitvě u Tannenbergu, „ani jsem nevěděl, že jsme vzali tolik ruských zajatců!“

Nové volby, jež měl Hitler prostřednictvím vládních úřadů pod kontrolou, daly nacistům většinu. Komunistická strana byla zakázána. Walter Ulbricht odešel do úkrytu; původně ho skrývala ve své garáži jedna sociál-nědemokratická rodina. Ulbricht byl jedním z hrstky prominentních komunistických vůdců, jimž se povedlo uniknout uvěznění.

Zatímco řadoví komunisté riskovali životy v odporu vůči nacistům, propukl absurdně tvrdý mocenský boj mezi jejich přeživšími vůdci. Kominternu se o naléhavosti situace ani nezmínila. Hitlerův vzestup k moci nebyl konečným stavem, ale dočasnou etapou, tvrdila Moskva, pouhou předvídatelnou etapou kapitalistické agonie. Se sociálními demokraty a protinacistickými stranami se mělo bojovat stejně zarytě jako předtím.

A gestapo zatím sbíralo zbývající členy protinacistického podzemí a svázelo je do koncentračních táborů. Komunisté, kteří instinktivně fungovali jako konspirativní strana, sice mohli přežít o trochu déle, ale nakonec byl jejich osud zpečetěn také. Ulbricht připustil porážku a odjel nejprve do Moskvy a poté do Paříže. Tam založil jiný prominentní německý komunist, Wilhelm Pieck, exilový ústřední výbor.

Ulbricht zůstal chladně uvažujícím loajálním sluhou Moskvy, v jehož očích strana nemohla nic udělat špatně. Koncem onoho katastrofálního roku 1933 nenuceně prohlásil: „Vývoj potvrdil správnost strategie a taktiky KPD.“

On i ostatní přeživší komunisté se do Berlína vrátili za okolností, které si mohl před rokem 1933 představovat jen šílenec. Berlín ležel v troskách. Nad tím, co zbývalo z budovy Říšského sněmu, vlála rudá vlajka se srpem a kladivem.

se mi nikdy zjistit proč ani kde skončila. Vypadá to, že takzvaná „rudo-rudá“ koalice funguje, ale zranění, jež způsobila zed', se ještě nezacelila. Možná je i ve věku postmoderní ironie pořád ještě možné brát některé věci příliš vážně a příliš setrvale.

Ale Berlín už zažil horší věci, hodně horších věcí. Přeje společenskému životu, a tomu se daří, i když jsou městské kavárny skoro prázdné. Hlavně teď v létě, kdy se koná mistrovství světa ve fotbale. Město má neskrývané homosexuálního starostu, Klause Wowereita, který má také velký smysl pro humor a vytrvale se těší vysoké popularitě. *Berlin bleibt Berlin*, Berlín zůstává Berlínem. A s trochou štěstí a těžké práce bude mít možná Německo čas potrestání už brzy opravdu za sebou.

V nikom, kdo poznal město v čase, kdy na Berlín vrhala stín zed', však nelze ubít radost, že může projít Braniborskou branou, jít přes Pariser Platz a zajít třeba na kafe do některé kavárničky na třídě Unter den Linden. A není nic blažnějšího než vědomí, že ve srovnání s dobou před dvaceti lety největší nebezpečí, které podstupujete při té neuspěchané procházce, je, že do vás vrazí příliš dychtivý cyklista – a ne že vás v polovině cesty srazí střelba z automatů.

Když si tak vyrazíme a svítí sluníčko, mohli bychom někdy i uvěřit, že Hitler nikdy nebyl, Auschwitz je jen německé jméno pro obskurní městečko Osvětim v Polsku a berlínská zed' jen výplod něčí šílence představivosti.

POZNÁMKY

1 Město močálů

1. Zápisy viz Clausewitz, *Berlinisches Stadtbuch*, citováno in: Alexandra Richie, *Faust's Metropolis: A History of Berlin*, s. 29.
2. Giles Macdonogh, *Berlin*, 116 an.
3. Richie, *Faust's Metropolis*, s. 66.
4. Nancy Mitford, *Frederick the Great*, český překlad *Fridrich Veliký*, Ostrava 2000, s. 262.
5. Macdonogh, *Berlin*, s. 117.

2 Rudí

1. K obzvlášť zajímavému přehledu tohoto období viz *Wilhelminism and Its Legacies: German Modernities, Imperialism, and the Meanings of Reform, 1890–1930*, eds. Geoff Eley and James Retallack.
2. Bebelův projev cituje Jonathan Sternberg, *Yesterday's Deterrent: Tirpitz and the Birth of the German Battle Fleet*, s. 195.
3. K tomuto citátu a podrobnostem Ulbrichtova raného života a politické přípravy viz Mario Frank, *Walter Ulbricht: Eine deutsche Biografie*, s. 64 n.
4. Viz Frank, *Walter Ulbricht*, s. 90 n.
5. Richie, *Faust's Metropolis*, s. 401.
6. Citováno in: Frank, *Walter Ulbricht*, s. 105

3 „Musí to vypadat demokraticky...“

1. Srv. Frank, *Walter Ulbricht*, s. 122 an. Například Neumann byl zastřelen v roce 1937. Jeho manželka, Margarete Buber-Neumannová, byla odsou-